

HOSPODAŘENÍ S BIOODPADY Z MALÝCH ČOV A DOMÁCNOSTÍ

Jan Šálek ¹⁴

Abstrakt

Problematika nakládání s bioodpady z malých čistíren odpadních vod a domácností je aktuální téma, které se týká zejména malých producentů těchto bioodpadů. Jedná se především o způsoby hospodaření s kaly a odpady malých čistíren, bioodpady produkovanými domácnostmi, biomasu ze zahrádek a zelených ploch, domovních travnatých komunikací apod. Referát je zaměřen na původ a charakteristiku jednotlivých druhů odpadu, jednoduché, ekonomické a ekologické způsoby nakládání s těmito materiály a jejich využití.

Úvod do problematiky

Problematika hospodaření s bioodpady vychází ze znalosti druhu, množství a složení bioodpadů, způsobů jejich zpracování, skladování a následné využití.

V podstatě dělíme bioodpady produkované malými producenty do těchto skupin:

- bioodpad produkovaný domácnostmi (organické zbytky ze zpracování ovoce a zeleniny, zbytky pokrmů, květin) aj.;
- kaly a odpady z domovních a malých čistíren odpadních vod;
- bioodpad ze zahrádek a zatravněných ploch, který rovněž tvoří tráva ze zatravněných ploch v okolí čistírenských zařízení, dřevní odpad z údržby ovocných, okrasných a rychlerostoucích dřevin.

Množství bioodpadu produkovaného domácnostmi, podle vlastních tříletých šetření se pohybuje od 90 do 125 kg surového odpadu na osobu za rok. Množství bioodpadu ze zahrádek a zatravněných ploch se stanoví podle konkrétního uspořádání, velikosti apod.

Odpady z malých čistírenských zařízení tvoří:

- odpady a kaly z mechanického stupně čištění (česle, lapáky písku a tuku, usazovací nádrže, kal ze septiků apod.);
- mokřadní rostliny z vegetačních čistíren, biomasa z biologických nádrží a ze zařízení s akvakulturami;
- kaly z regenerace filtračních náplní zemních filtrů, filtračních náplní vegetačních kořenových čistíren aj.
- sedimenty z biologických nádrží, vyrovnávacích a akumulčních nádrží;
- splaveniny a kaly z úpravy srážkových vod, filtračních zařízení, kaly z filtrů pro úpravu závlahové vody pro mikrozávlahy a podpovrchové závlahy.

Shrabky ze sít a jemných česlí obsahují množství organických látek a přibližně 80 % vody. Musí nejprve odvodnit, vysušit a potom se odvážejí nejčastěji na skládky, nebo do spaloven. Lapáky tuků a olejů se navrhuje bezprostředně u zdroje znečištění, navrhuje se samostatně, vkládají se rovněž do biologických septiků apod. Odpady z lapáku tuků a olejů se spalují v určených spalovnách, kam se transportují ve speciálních kontejnerech.

---

¹⁴ Prof.Ing.Jan Šálek,CSc, Vránova 96, 621 00 Brno, tel. 544 525 632, e-mail: salek.j@centrum.cz

Množství čistírenských kalů (v ČR uvádí ČSN 75 6401), 1 EO produkuje 55 g nerozpuštěných látek, přesný údaj je třeba stanovit individuálně.

Složení kalů je vzhledem k různému původu rozdílné a vyžaduje individuální šetření. V kalech se stanoví množství organických a minerálních látek, zvýšenou pozornost je třeba věnovat obsahu těžkých kovů (arzenu, kadmiu, chrómu, mědi, rtuti, niklu, olova, zinku), stanovení absorbovatelných organických halogenů (AOX), polychlorovaných bifenyly (PCB). Toxické látky se u malých producentů vyskytují spíše výjimečně.

Metoda a uspořádání

Při řešení problematiky je nezbytné navrhnout jednoduchý a účinný způsob zpracování. Bioodpad z domácností převážně nevyžaduje zvláštní úpravu vlastností, výjimečně homogenizaci. Ke krátkodobému skladování se použijí jednoduché kontejnery vybavené rošty a provzdušovacími otvory. Krátkodobě je možné skladovat pokosenou trávu v otevřených skladovacích boxech. Hrubší bioodpad, např. větve z prořezu stromů se drtí ve štěpkovačích (obr.1), štěpky se skladují v otevřených boxech. Podstatně náročnější je zpracování bioodpadů z čistíren odpadních vod.

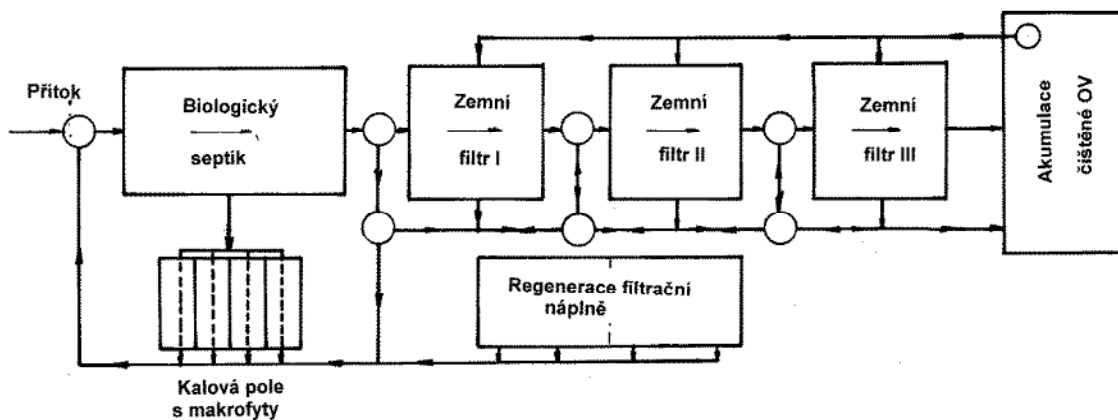

Obr.1 Jednoduchý štěpkovač

Uspořádání malé čistírny odpadních vod s řešením odpadového hospodářství

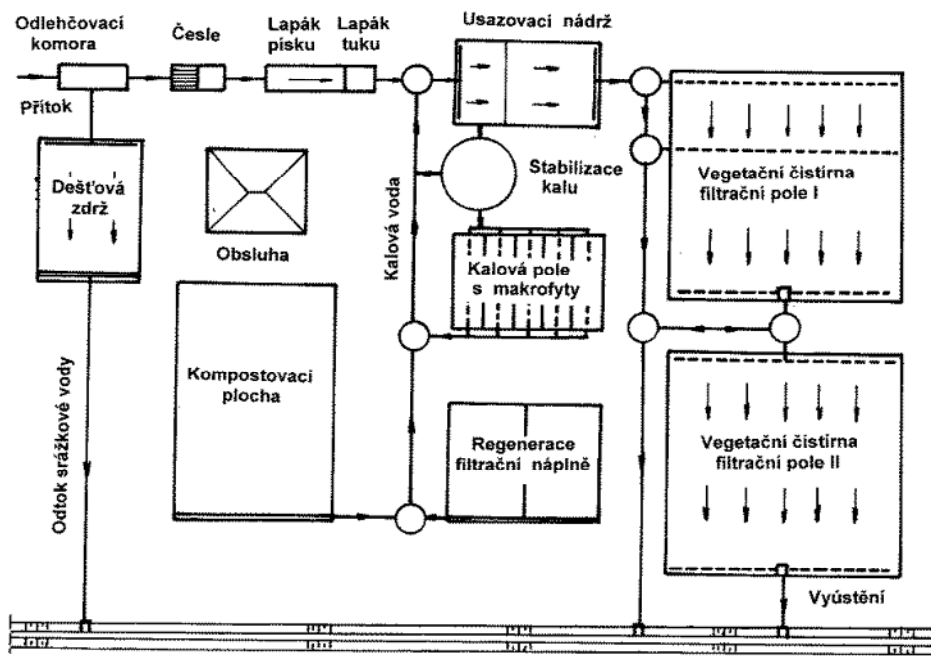
Při řešení odpadového hospodářství malých čistíren odpadních vod je třeba zpracovat blokové schéma nakládání s odpady. Příklad řešení odpadového hospodářství u malé domovní čistírny vybavené biologickým septikem a kaskádou zemních filtrů je znázorněn na obr. 2. Čistírenské zařízení je doplněné zpevněnou a odvodněnou plochou, vybavenou odvoňovacími kanálky, nebo perforovaným dnem, určenou k regeneraci filtrační náplně. Filtrační materiál se plošně rozprostírá ve vrstvě 10-15 cm, nižší hodnota platí pro jemnější filtrační materiál. Vyplavený kal se zpětně přivádí před vtok do septiku, kde se zachycuje. Kal z biologického septiku, po přiměřené stabilizaci, se vypouští na kalová pole, různého uspořádání, s vegetací, nebo bez vegetace a postupně se odvodňuje. Odvodněný kal se použije ke kompostování. Alternativně je možné využít tekutý stabilizovaný kal přímo na pole ke hnojení, nebo k navlažování (řízení vlhkosti) kompostů.

Pro větší počet obyvatel, např. menší obce, je možné použít k čištění odpadních vod vegetační kořenovou čistírnu, znázorněnou na obr. 3.

Obr.2 Blokové schéma uspořádání malé čistírny s kalovým hospodářstvím

Mechanický stupeň čištění je vybaven místo nedostatečně funkční štěrbinové nádrže usazovací nádrží s horizontálním prouděním, odděleným kalovým hospodářstvím zajišťujícím stabilizaci a zahuštění kalu. Součástí řešení jsou zpevněné a odvodněné plochy pro regeneraci filtrační náplně a kompostování kalu.

Obr.3 Blokové schéma vegetační kořenové čistírny s kalovým hospodářstvím

Alternativními řešeními je malá „strojná“ aktivační čistírna, kaskáda aerobních biologických nádrží. Kal se z jednotlivých nádrží přečerpává do kalových polí, po odvodnění a vysušení se kompostuje. Příslušná schémata budou uvedena v prezentaci.

Odvodnění kalu

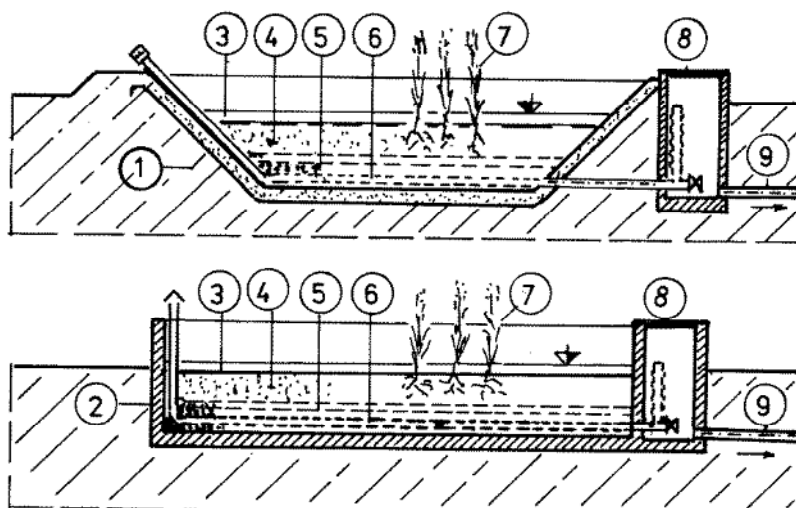
Způsobů odvodnění kalů pro malé čistírny je celá řada, některé mají charakter více přírodní, jiné technický; v podstatě je můžeme rozdělit do následujících skupin:

- odvodnění kalu na kalových polích různého konstrukčního uspořádání;
- solární vysoušení kalu v krytých vysoušecích hangárech;
- odvodnění kalu pomocí mokřadních rostlin;
- gravitační odvodnění textilními filtry, od nejjednodušších pytlových až po kalolisy;
- odvodnění mobilními odstředivkami pracujících s přísadkou koagulantů aj.

Z přírodních způsobů jsou nejužívanější způsoby odvodnění kalů na kalových polích a kalových polích s makrofyty. Alternativním řešením je odvoz kalů fekálními vozy na čistírnu odpadních vod s vybudovaným kalovým hospodářstvím.

Odvodnění stabilizovaných kalů mokřadními rostlinami spočívá ve využití vysoké transpirační schopnosti mokřadních rostlin, především rákosu obecného, zblochanu vodního, chrastice rákosovité, orobince širokolistého a úzkolistého aj. Tyto rostliny využívají z kalů k tvorbě biomasy potřebné živiny (nutrienty). Mokřadní rostliny při dostatku vody a živin vytvářejí mohutný porost velkým objemem i hmotností biomasy.

K odvodnění stabilizovaných kalů se používají těsněné a odvodnitelné kalové nádrže (kalové laguny), nejčastěji pravidelného tvaru, zemní, prismatické plastové a železobetonové (2) aj. K těsnění kalových nádrží se nejčastěji používají těsnicí fólie z plastů (1), kryté ochrannou geotextilií, použitelné je i jílové těsnění. Nad dnem nádrže je umístěna vrstva štěrkopísků s odvodňovacími drény (6), opatřenými filtračním obsypem (5), nad ní je vrstva zemitého substrátu s makrofyty (4,7). Uspořádání zemní kalové nádrže s makrofyty je znázorněné na obr. 4. Výška hladiny vody je regulovaná výškově nastavitelným přelivem (8).

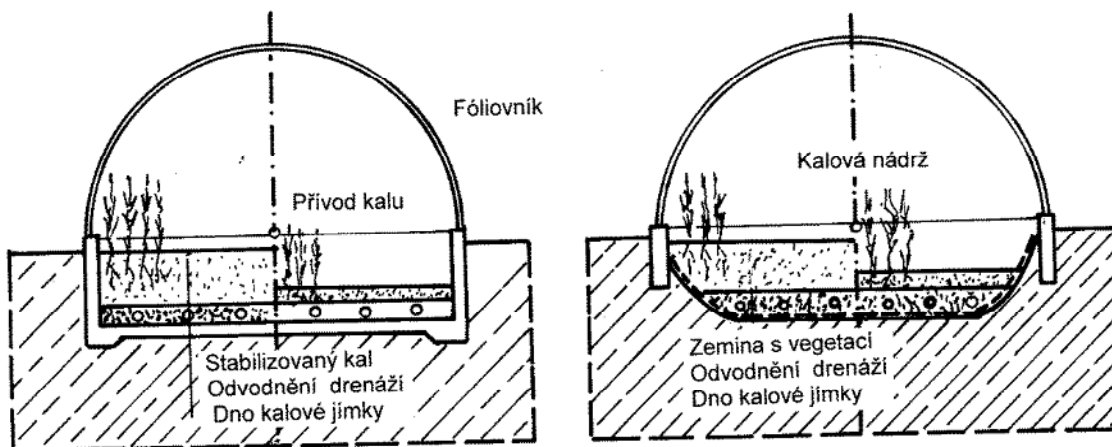
Obr.4 Uspořádání kalové nádrže s makrofyty

S napouštěním stabilizovaných (kvalitně vyhnílych) čistírenských kalů se započne v druhé polovině května, závisí to na vývoji porostu. Velikost dávek kalů a jejich počet se volí podle vývoje rostlin a klimatických podmínek dané lokality. Po ukončení vegetační doby se rostliny pokosí a ponechají v nádrži, jejich biomasa významně zvyšuje podíl organické hmoty v substrátu. Po šesti až osmi letech provozu je kalová laguna vyplněná organo-minerálním substrátem, tvořeným sušinou kalu a biomasou mokřadních rostlin, napouštění se ukončí, substrát se odvodní, vysuší, homogenizuje rotavátorem, vytěží a kompostuje s ostatními domovními bioodpady.

Množství odvedené (odvodněné) vody M_k z jednotky plochy se vypočte z bilanční rovnice

$$M_k = W_{ET} + W_D - \alpha \cdot S_R - W_P \quad \dots\dots\dots (1)$$

kde W_{ET} je hodnota evapotranspirace, W_D – velikost drenážního odtoku, α – součinitel využití dešťových srážek, S_R – roční srážkový úhrn, W_P – množství vody poutané v půdním prostředí. Podle zahraničních zkušeností Bergholda et al.1992, Grosera a Gerta (1996), Kuhlendahla (2000), Paulyho et al. (1997) se zatěžují kalová pole jednotlivými dávkami až 100mm tekutého stabilizovaného kalu, podle výšky porostu. Tekutý stabilizovaný kal o obsahu 4 až 6 % sušiny se přivádí potrubím nebo přiváží cisternovými vozy. Na 1 EO, podle citovaných zahraničních autorů, se počítá 0,25 až 0,40 m² plochy „kalové nádrže“ (kalového pole). V našich klimatických poměrech se doporučuje 0,30 až 0,60 m² na jednoho obyvatele. Odvodňovací účinek kalových nádrží se zvýší umístěním do fóliovníku, který eliminuje vliv dešťových srážek, prodlužuje vegetační období a vytváří příznivé teplotní podmínky pro rozvoj mokřadní vegetace. Schéma uspořádání je znázorněné na obr.5. V podstatě se jedná o kryté kalové pole, vlastní kalová nádrž se navrhuje obdobným způsobem, jako v předchozím případě.

Obr.5 Uspořádání kalových nádrží s makrofyty krytých fóliovníkem

Přímá aplikace stabilizovaných a hygienizovaných kalů na zemědělských půdách

Zemědělské využití kalů je podmíněno dostatkem vhodných ploch s příznivými půdními, geologickými a hydrogeologickými podmínkami, přípustným složením kalů a vhodným způsobem jejich aplikace. Podmínky pro využití upravených (stabilizovaných) kalů na

zemědělské půdě určuje v ČR vyhláška MŽPČR č.382/2001 Sb. K nejdůležitějším podmínkám pro aplikaci kalů na zemědělské půdy patří:

- stabilizované kaly je nezbytné zapravit do půdy nejpozději do 48 hodin;
- nesmí se použít více než 50kg sušiny kalů na 100m² hnojené půdy v průběhu 3 po sobě následujících letech;
- množství dusíku dodaného v kalech nesmí přesáhnout 70% spotřeby dusíku rostlinami, při zohlednění obsahu všech forem dusíku v půdě;
- minimální obsah sušiny v kalech pro tlakové zapravení do půdy radlicovými aplikátory je 5%; použijí-li se mechanická rozmetadla, minimální obsah sušiny je 18%;
- na zemědělskou půdu mohou být aplikovány kaly, které vyhovují mezním hodnotám rizikových látek, prvků (tab.1) a mikrobiologickým kritériím (tab.2).
- v půdách, na nichž se využívají kaly, nesmí být překročené limitní (mezní) koncentrace, uvedené v tab.3

Podrobnosti z výzkumu vlivu aplikace tekutých stabilizovaných kalů na životní prostředí, povrchové a podzemní vody uvádí Šálek (1995,1997).

Tab.1 Mezní koncentrace vybraných prvků v kalech (mg.kg⁻¹ sušiny)-vyhl. č.382/2001 Sb.

Sledovaný ukazatel	Mezní hodnoty koncentrací v kalech v mg.kg ⁻¹ sušiny	Sledovaný ukazatel	Mezní hodnoty koncentrací v kalech v mg.kg ⁻¹ sušiny
Arzen-As	30	Nikl-Ni	100
Kadmium-Cd	5	Olovo-Pb	200
Chrom-Cr	200	Zinek-Zn	2500
Měď-Cu	500	AOX	500
Rtuť-Hg	4	PCB x)	0,6

Pozn.: x) – suma 6 kongenerů (28+52+101+138+153+180)

Tab.2 Mikrobiologická kritéria pro použití kalů na zemědělské půdě

Kategorie kalů	Přípustné množství mikroorganismů (KTJ) v 1g sušiny kalů		
	Termotolerantní koliformní bakterie	Enterokoky	Salmonella sp.
I.	< 10 ³	<10 ³	Negativní nález
II.	10 ³ až 10 ⁶	10 ³ až 10 ⁶	Nestanovuje se

Pozn.: KTJ – kolonie tvořící jednotku

Kategorie I – kaly, které je možné obecně aplikovat na zemědělské půdy při dodržení zásad uvedených ve vyhlášce. Kategorie II – kaly, které je možné aplikovat na zemědělské půdy určené k pěstování technických plodin, na půdy na kterých se nebude minimálně 3 roky po aplikaci kalů pěstovat zelenina a intenzivně plodící ovocná výsadba, při dodržování zásad ochrany zdraví při práci a ostatních ustanoveních vyhlášky.

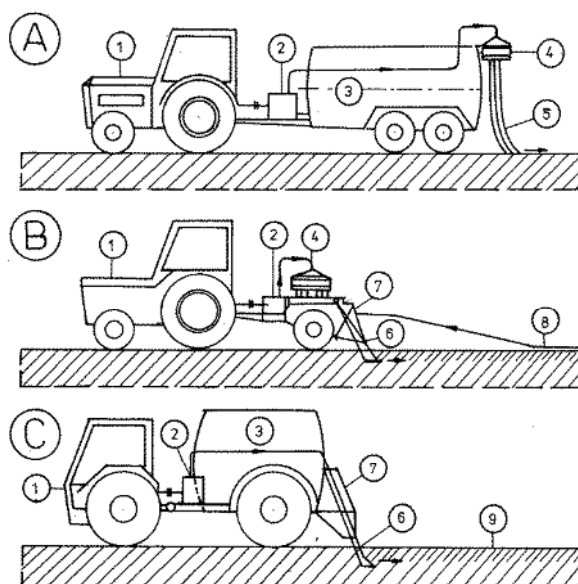
Tab. 3 Mezní hodnoty koncentrací vybraných prvků v půdách (mg.kg^{-1} sušiny)

Rizikové prvky	Mezní hodnoty koncentrací rizikových prvků v půdách		Rizikové prvky	Mezní hodnoty koncentrací rizikových prvků v půdách	
	Běžné půdy	Písčité půdy		Běžné půdy	Písčité půdy
Arzen-As	20,0	15,0	Rtuť-Hg	0,3	0,3
Kadmium-Cd	0,5	0,4	Nikl-Ni	50,0	45,0
Chrom-Cr	90,0	55,0	Olovo-Pb	60,0	55,0
Měď-Cu	60,0	45,0	Zinek-Zn	120,0	105,0

Pozn.: x) v mg.kg^{-1} sušiny

Rychlost rozkladu kalu závisí na mikrobiálním oživení, teplotě, půdním druhu a vlhkosti, hnojivé dávce kalu a množství organické hmoty. Při přetěžování půd kaly dochází k zakolmatování půdy, redukčním pochodům, snižování půdní reakce a k zhoršení čistícího účinku půd.

Aplikace kalů na zamrzlé půdy, na sníh, před a za deště je nepřijatelná. Nejlepší výsledky se docílí při aplikaci kalů na povrch půdy a ještě příznivější je okamžité zapravení kalů do půdy- obr.6.

Obr.6 Způsoby aplikace kalů do půdy A-tažená cisterna a rozmíst'ování na povrch půdy, B-tažené potrubí připojené na cisternu a zapracování kalů do půdy, C-tažená cisterna a zapracování kalů do půdy 1- traktor, 2-čerpadlo, 3-cisterna, 4-rozdělovač kalu, 5-výtokové hadice, 6-zapracovací radlice, 7-připojení radlic, 8-tažené potrubí připojené na mobilní cisternu

Kompostování bioodpadu

Nejvhodnějším způsobem zpracování všech druhů bioodpadů malých producentů je kompostování. Kompostování je aerobní termofilní biologický proces, jehož hlavním úkolem je rozložit biodegradabilní látky ve vybraných odpadech a převést je na stabilní humusové sloučeniny. Termofilní režim vytváří dostatečně vysoké teploty nezbytné k zneškodnění plevelů a patogenních mikroorganismů. Kompostováním se z biologického odpadu získá plnohodnotné organické hnojivo. Komposty tvoří tři základní složky organické (bioodpad z

domácností, dřevní štěrky, biomasa mokřadních rostlin, tráva, kal), minerální (domovní smetky, popel, půda, kal aj.) a speciální (hnůj od domácích zvířat apod.).

Maloprovozní výroba kompostů

K výrobě kompostů se nejčastěji používají nezastřešené kompostové zakládky v příčném profilu lichoběžníkové tvaru tzv. „krechtů“ o šířce základny 2 až 4 m, výšky 1,2 až 2,0 m, podle množství kompostovatelného materiálu. Plocha zakládky se navrhuje vodotěsně zpevněná, odvodněná do sběrné nádrže, nebo přímo do čistírny. Podle vlastností jednotlivých složek, které jsou k dispozici, zpracuje se poměr jejich míšení, který vychází z počtu a hmotnosti jednotlivých složek, obsahu uhlíku, dusíku a vlhkosti materiálů. V dolní části krechtu se umístí provzdušovací perforované potrubí.

Kompost se zakládá po vrstvách, první vrstvu výšky 0,2 až 0,3 m tvoří nasákový (filtrační) materiál, kterými jsou sláma, piliny, dřevní štěrky, sklizená makrofyta apod. Na tuto vrstvu se postupně ukládají minerální a organické materiály a doplňuje se mikrobiální složka.

Na povrchu krechtu se vytvoří mělká nádržka, do níž se napouští zvlhčovací voda, tekuté stabilizované kaly aj. V krátké době po navržení zakládky je třeba provést první překopání s homogenizačním účinkem. Během zrání je nezbytné kompost ještě jedenkrát překopat; interval mezi první překopávkou musí být delší než 21 dnů, výjimečně méně. Uspořádání krechtových kompostů je znázorněné na obr.7.

Obr.7 Uspořádání krechtových kompostů

Komposty z tuhých domovních odpadů, čistírenských kalů apod. musí podle ČSN 46 5735 dosáhnout po dobu 21 dnů zrání min. teploty 55°C, u ostatních kompostů, kde není nebezpečí patogenních organismů, vystačí se s teplotou 45°C po dobu 5 dnů.

Průběh zrání kompostů probíhá ve třech fázích. V první fázi, mezofilní, dochází působením mikroorganismů ke zvýšení teploty na 25 až 45 °C. Mezofilní mikroorganismy a plísně se podílejí na rozkladu lehce rozložitelných látek (cukru, škrobu aj. V druhé fázi, termofilní, se teplota zvyšuje působením biologické oxidace termofilními bakteriemi (myxobaktérie, aktinomycety aj.), až na teplotu 45 až 70 °C. V této fázi dochází k rozkladu celulózy, ligninu a

jejich přeměně na humus. Při teplotách nad 55°C dochází k odstranění patogenních mikroorganismů a narušení plevelů. Ve třetí fázi probíhá dozrávání kompostů.

Optimální poměr mezi C:N (v hotovém kompostu by měl být rozmezí 30 až 35:1), optimální vlhkost a teplota kompostu se udržuje zálivkou a zakrýváním plastovými fóliemi při dešti u venkovních zařízení. Důležitá je dostatečná homogenita, vhodné zrnitostní složení kompostů, které se zajistí proséváním a příznivá mikrobiální skladba.

Speciální komposty

Speciální komposty se vyznačují specifickým složením, které je zaměřené na určitou oblast využití např. zahradnictví, nebo na zpracování materiálů vyznačujících se zvláštními vlastnostmi, jako jsou nádržní sedimenty z akumulčních nádrží, dočišťovacích rybníčních a biologických nádrží, které dávají výslednému produktu určité typické vlastnosti.

Kompostování nádržních sedimentů podle Gergela et al. (1995) je možné provádět podle zásad uvedených v ČSN 46 5735. Podle zkušeností s kompostováním rybníčních sedimentů (bahna) a materiálů z okrajů Gergel et al. (1995) doporučuje následující opatření:

- poměr C:N upravit minimálně na hodnotu 1:15; surovina použitá ke kompostování musí obsahovat více dusíku;
- přechod z mineralizace do humifikace vyžaduje zvýšenou hladinu volného fosforu. Doporučuje přidávat např. superfosfát v množství 0,2 % P v přepočtu na sušinu výchozí suroviny. Fosfor nesmí být blokován železem. Reakce suroviny by se měla pohybovat během přípravy a fermentace v rozmezí pH 5,8 až 6,8;
- enzymatické procesy je možné podpořit přidáním 1% mletého dolomitického vápence;
- vyšší intenzity humifikace se docílí mírným omezením aerobiózy, která nesmí se přejít do anaerobiózy. Časté překopávání kompostu vede k tepelným ztrátám a zpomalení postupu zrání;
- pro přenos kyslíku a zabezpečení aerobního režimu je důležitá jeho pomalá difúze. Toho se docílí pomocí např. rákosu, který se položí kolmo na podélnou osu tělesa zakládky;
- kompost se rovněž dvakrát překopává, doba zrání je u těchto materiálů podstatně delší, než uvažuje ČSN 46 5735; minimálně se počítá s devíti měsíci;
- ztrátám tepla a vysokému přemokření se dá zabránit překrytím fóliemi z plastů.

Tyto poznatky je možné využít při zneškodňování a využívání sedimentů z aerobních biologických nádrží.

Komposty z travních porostů jsou u nás mimořádně aktuální. Kompostují se bioodpady z městské zeleně, nevyužitá tráva z okolí čistíren, zatravněných ploch, infiltračních pásů apod. Leifeld et al. (1996) řadou šetření zjistili, že sklizená zelená hmota má nepatrné množství škodlivých látek, dostatečný obsah živin a organické hmoty, příznivý poměr C/N; při včasné sklizni má sklizená tráva poměrně málo semen plevelů. Odzkoušeli jsme prokládat travní hmotu v kompostech vrstvou dřevních štěpků, což zlepšovalo provzdušení. Konečný produkt plně vyhovuje.

Podrobnosti nakládání s odpady a také způsoby kompostování podrobně uvádějí Filip, J., Orel, J. (2003), Prax–Rovnaníková–Šálek (2006) aj.

Diskuze poznatků

Zpracování bioodpadů z domácností a malých čistíren odpadních vod vyžaduje zcela odlišné řešení od zpracování těchto materiálů z měst a velkých čistíren odpadních vod. Problémem většiny obcí a měst je najít spolehlivý a ekonomický způsob zneškodnění bioodpadů, zejména čistírenských kalů. Průmyslově vyspělé státy upřednostňují spalování, státy s intenzivní zemědělskou výrobou používají vhodné kaly v zemědělství; ve většině evropských států hledají se nové, pokud možná ekonomické způsoby využití a zneškodnění čistírenských kalů.

Způsoby využívání a zneškodňování čistírenských kalů můžeme rozdělit do těchto skupin:

- skládkování bioodpadů a čistírenských kalů, tento způsob je výhledově neudržitelný;
- spalování a pyrolýza bioodpadů je realizovatelná u velkých zařízení.
- U malých producentů, které jsou předmětem referátu, přichází v úvahu:
- přímé využívání stabilizovaných a hygienizovaných bioodpadů v zemědělství;
- kompostování kalů společně s jinými vhodnými pevnými odpady z domácností a následné využití v zemědělství;
- využívání kalů a bioodpadů z domácností na rekultivace neplodných a jiným způsobem narušených půd (např. stavební činnosti).

Závěr

Předložený referát stručnou formou uvádí poznatky z hospodaření bioodpady z domácností a malých čistíren splaškových odpadních vod. Hlavní pozornost je věnována kombinaci hospodaření, společným zpracování bioodpadů z domácností a čistíren, využívající přírodní (zemědělské) využití bioodpadů. Jedná se o způsoby, které jsou poměrně jednoduché, nevyžadující náročné speciální technické vybavení, poměrně dobře zvládnutelné zaškolenými pracovníky. Jsou to řešení ekologická, která z bioodpadů vytvářejí kvalitní organické hnojivo. Podrobnosti řešení uvádějí jednotliví autoři, citovaní v seznamu použité literatury

Literatura

1. Berghold, H. Kläschlammvererdung mit Hilfe von Helophyten. Graz: 1992, 61s
2. Dohányos, M., Zábranská, J. Minimalizace produkce čistírenských kalů. *Vodní hospodářství*, 2004, 3, s.57 – 60
3. Dohányos, M., Zábranská, J. et al. Kritéria pro posuzování stabilizovanosti kalů. *In: Hygienizace kalů*. Praha: AČE, VŠCHT, 2001, s.7-57
4. Filip, J., Orel, J. *Odpadové hospodářství II*. Brno: Mendelova zemědělská a lesnická univerzita v Brně, 2003, 78 s.,
5. Gergel, J. a kol. *Těžba a využití sedimentů z malých vodních nádrží*. Metodika č. 18, Praha: VÚMOP, 1995, 23 s.
6. Grosser, W., Gert, A. Vom Klärschlammstapelplatz zum Biotop, *Wasserwirtschaft – Wassertechnik*, 1996, 2, s.24 – 26
7. Hlavínek, P., Mičín, J. Prax, P. *Příručka stokování a čištění*. Brno: NOEL 2000, 2001, 251 s.,
8. Kuhlendahl, R. Kläschlammvererdung in Schilfbeet *Abfal – Brief*, 2000, 3, s.7- 9

9. Kuraš, M. Odpady, jejich využívání a zneškodňování. Praha: VŠCHT, 1994, 241 s.
10. Leifeld, J., Rohde, D., Hed, T. Untersuchungen zur Grünabfall-kompostierung in der Stadt Witten. 48. *Wasser und Boden*, 1996, 11, s.17-23
11. Landwirtschaftliche Klärschlamm-verwertung. *ATV-Information*, Hennef, 30 s.
12. Pauly, U. et al. Zehn Jahre Klärschlammvererdung in den Schilfbeeten. 44. *Korrespondenz Abwasser*, 1997, 10, s.1812 - 1822
13. Prax, P., Rovnaníková, P., Šálek, J. *Odpadové hospodářství*. Brno: FAST VUT, 2006,
14. Nielsen, S. *Sludge treatment and drying reed bed systém*. Roskilde: Env.andEnergy A/S, 2003, 19 s.
15. Nielsen, S. Sludge Reed Bed Facilities – Operation and Problems. In: *Wetland Systems*. Avignon: IWA, 2004, s.203-210
16. Šálek J. Vliv zemědělského využití vyhnílych čistírenských kalů na kvalitu povrchových a podzemních vod. Sbor.př. konf. *Kaly a odpady 1993*, Brno: 1993, s. 221-226,
17. Šálek, J.: Využívání odpadních vod a tekutých odpadů k výrobě biomasy. In.: *Obnovitelné zdroje energie*, Brno, 95, část 3, 1995 s. 239-24
18. Šálek, J.: Vlivy zemědělského využití kalů na životní prostředí. In.: *Kaly a odpady*, Brno, 1995, s. 143-150, Česká vědeckotechnická vodohospodářská společnost, Brno: ČSVTS,
19. Šálek, J. Nové způsoby aplikace tekutých vyhnílych čistírenských kalů na zemědělských půdách. In: *Kaly a odpady 97*, 1997, s.227 - 236
20. Šálek, J. Přírodní způsoby čištění odpadních vod. VUT Brno, 1995, 115 s.
21. Šálek, J., Tlapák, V. Přírodní způsoby čištění znečištěných povrchových a odpadních vod.
22. Praha: ČKAIT, 2006, 283 s.
23. Šálek, Jiří Využití mokřadní vegetace k odvodnění tekutých stabilizovaných čistírenských kalů. In: *Přírodní způsoby čištění odpadních vod III*. Brno: FAST VUT, 2003, s.71-76
24. Šálek, Jan, Šálek, Jiří Možnosti přímého využití stabilizovaných tekutých čistírenských kalů v zemědělství. In: *Kaly a odpady 2004*. Bratislava: Asociace čistírenských expertů, 2004, s. 112 – 119,
25. Šálek, Jiří, Šálek, Jan: Odvodnění stabilizovaných čistírenských kalů pomocí mokřadních rostlin. *4.vodohospodářská konference 2004 s mezinárodní účastí*. Brno: Práce a studie Ústavu vodních staveb FAST VUT v Brně, Brno: 2004, Sešit 6, s. 458 – 463
26. Šálek, Jiří, Kriška, M., Šálek, J. Uspořádání zařízení na odvodnění a využití stabilizovaných čistírenských kalů malých producentů. In: *Přírodní způsoby čištění vod*. Brno: Kabinet ŽP ÚVHK FAST VUT, 2009, s.80 – 87,
27. Šálek, J., Kriška, M., Pírek, O., Plotěný, K., Rozkošný, M., Žáková, Z. Voda v domě a na chatě – využití srážkových a odpadních vod. Praha: Nakladatelství Grada Publishing a.s., 2012, 144 s.
28. Šálek, J.-Malý, J. *Vodní hospodářství rodinného domu*. Praha: UZPI, Studijní informace-zemědělská technika č.1, 2000, 52 s.

29. Teichmann H. Die Rekultivierung von Sandflächen mit ausgefaultem Klarschlamm. *Wasserwirtschaft*, 64, 1974, č. 5, s. 148-152.
30. Váňa, J. *Výroba a využití kompostů v zemědělství*. Praha: Ministerstvo zemědělství, 1997, 38 s.
31. Wähning, U. Entwässerung von Dünschlamm aus der Reinigung von Deponie- und Kompost-sickerwasser mittels Schilfbeeten 44. *Korespondenz Abwasser Wasserwirtschaft, Abwasser, Abfall*, 2000, 10, s.527 – 532
32. Zimová, M. Možnosti využití čistírenských kalů k rekultivacím podle stávající legislativy. *Kaly a odpady 02*, Brno: AČE, 2002, s.13-17